

L'espasa de don Jaume

Manuel de Llanza i de Pignatelli

Pau Baraldés Ribas

Edició: 100 exemplars
Impressió: Edicions El Portal de Centelles, SL
Textos: Pau Baraldés Ribas, Jaume Campàs Fornols, Josep Paré Aregall,
Ajuntament de Centelles, Arxiu Municipal
Disseny: Clara Roma Studio
Imatges: Arxiu família de Llanza, Arxiu Municipal de Centelles,
Biblioteca Nacional de España, Wikimedia Commons
2026, Centelles

L'espasa de don Jaume

Manuel de Llanza i de Pignatelli

Pau Baraldés Ribas

El Palau dels Comtes i els vincles de la família de Llanza amb la història de Centelles

Josep Paré Aregall

Alcalde de Centelles

Des de l'Ajuntament de Centelles i, especialment, els últims mesos, en acabar la rehabilitació de l'edifici i preparar l'obertura de l'equipament com a nova biblioteca municipal, hem vist la necessitat d'explicar la història del Palau dels Comtes. Una història vinculada al desenvolupament urbanístic de Centelles i a la pròpia història dels Comtes de Centelles. Aquest primer opuscle n'és un exemple i en vindran d'altres perquè el propi edifici, amb les diferents fases en les que s'ha anat construint, és una mostra clara de l'evolució històrica de la família i del context socioeconòmic de Centelles. El propi edifici inclourà elements museogràfics i documentació que contribuiran a difondre i explicar-ne les diferents fases de la història del Palau dels Comtes, des de les restes arqueològiques que es poden veure a la planta baixa fins a l'actuació més recent del segle XXI.

L'Ajuntament de Centelles disposa d'Arxiu Municipal i, aquest fet, és un valor afegit per la vila. En altres publicacions ho hem exposat perquè facilita la consulta i l'atenció per l'arxiviera municipal i el propi fons arxivístic mostra que durant molts anys s'ha fet una feina de dipositar material que ara està a disposició de tota la ciutadania. Un fons viu que està a disposició de la ciutadania al mateix temps que possibilita establir sinèrgies amb persones interessades en difondre la història de la vila. Aquest opuscle n'és un exemple.

Finalment, vull destacar que l'adquisició del Palau l'any 2019 es va fer a la família de Llanza. Un bonic exemple que la història de Centelles, i en concret del Palau dels Comtes, serveix per explicar fets i singularitats de la vila. La família de Llanza i el seu llinatge com a Comtes de Centelles és una història interessant de conèixer perquè des de fa molts segles han participat de l'evolució política de Catalunya i d'Espanya. Aquest opuscle n'és una mostra però el seu arxiu familiar i els estudis ja existents obren moltes possibilitats de recerca i difusió. És un repte compartit que el seu accés i divulgació pugui tenir vincles amb el Palau dels Comtes de Centelles.

El carlisme centellenc i el duc de Solferino

Jaume Campàs Fornols

Historiador i escriptor

Acabada la Tercera Guerra Carlina a Catalunya (1872-1875), el carlisme se sumiria en una crisi, que no reviscolaria fins a finals del XIX i el primer terç del segle XX. Era conegut com els *Jaumins* pel nou pretendent carlí, senyor Jaume de Borbó i de Borbó Parma (1870-1931), que donaria al carlisme un nou impuls ideològic i el modernitzaria per als nous temps. En la defensa de l'Església i els valors tradicionals, el Consell Regional Català dels *Jaumins*, proclamava aleshores la personalitat pròpia de Catalunya: llengua, cultura i història, dins una Espanya Federal, de nacions ibèriques. El 1930, durant la Segona República, el carlisme català va publicar un projecte d'estatut i fou el primer per Catalunya d'idees avançades...

Manuel de Llanza i Pignatelli, duc de Solferino i comte del Castell de Centelles (1858-1927), fill d'una nissaga de carlins, home de fortes conviccions religioses catòliques del moment, prendria un paper preponderant dins el marc de l'ac-

Plaça Major i Palau dels Comtes. C.O. 4. Centellas, Plaza Mayor. 1905-1911. Arxiu Municipal de Centelles. Fons Jordi Llavina Verdaguer. Editor: C.O.

tivitat carlina d'aleshores en l'àmbit polític, ideològic, social i econòmic. Manuel de Llanza s'inscriu en aquella generació de joves intel·lectuals carlins, sorgits després del Sexenni Democràtic, a qui) va correspondre reconstruir el carlisme després de la derrota militar.

Un fet memorable a recordar en l'etapa dels *Jaumins* va ser la formació de *Solidaritat Catalana*, moviment unitari català nascut vers l'any 1906 de diversos partits polítics nacionalistes catalans, carlins i republicans, en el qual prenen relleu els líders carlins de les comarques de muntanya, Vic o Berga, tant el duc de Solferino com en Miquel Junyent. El moviment de què estem parlant va néixer com a resposta als fets del Cucut i a la *Llei de Jurisdiccions*, de la qual es demanava la derogació, per tal de poder negociar amb força la transformació de l'estat centralista.

El duc de Solferino, que solia fer estades puntuals al Palau de cal comte de Centelles –ja que vivia a Barcelona–, es reunia amb els seus partidaris, els carlins de Centelles, situats en la militància del *Partit Jaumista*. Tal seria el cas de Francesc Barnils, en el preludi de la Guerra Civil (1936-1939), ja que se l'empressonaria perquè era carlí, catòlic i amic del comte.

El que sabem que amb data de 1878 el seu local per antonomàsia dels carlins centellencs, on solien reunir-se, es tro-

bava al Passeig, a la casa de la família Parareda, coneguda com a Can Seva. Aquest indret que formava part ja aleshores també com a *Foment catòlic*, o *Centre de la Joventut Catòlica*, ja que tant els carlins o tradicionalistes i catòlics conjuminaven les seves activitats en aquest indret, fins que el 1911 s'hi inauguraria el Centre Parroquial, que compliria més els dictàmens d'una pastoral de parròquia.

Els carlins centellencs, provinents en la seva majoria de la tropa del General Francesc Savalls, i de la partida d'en Guiu, pertanyien al corrent tradicionalista confessional de gran implantació aleshores per tot Catalunya. Aquests es van abocar a propiciar vida a les entitats dels centres catòlics, fent tot un seguit d'activitats tant de teatre, com vetllades literàries, actes polítics, musicals; fins i tot peregrinacions de signe religiós s'hi farien presents.

L'activitat política del Partit Jaumista es veié estroncada per la mort del seu mentor, el Rei En Jaume, tal com l'anomenaven els seus partidaris. I amb l'adveniment de la *Guerra Civil* (1936-1939) i la *Dictadura Franquista* (1939-1975), el carlisme faria una davallada; tornaria a ser perseguit, empresonats els seus militants, tancats els seus centres, i annexionada la seva premsa.

No seria fins la dècada dels setanta que, una evolució lògica arran del *Concili Vaticà II* (1962-1965), portaria el carlisme de les Espanyes, i per descomptat el de Catalunya i el de Centelles, en el marc de la *Transició Democràtica* (1975-1986), cap a una no confessionalitat del partit i a una democratització espectacular interna del mateix. Aquest fet va ser la seva última progressió conseqüent que el va portar a adoptar el socialisme autogestionari, sota la direcció de l'artífex el Príncep Carles Hug de Borbó Parma. *Versió moderna de les essències doctrinals del carlisme, sense abandonar el passat*, com diria el que fou delegat comarcal del *Partit Carlí d'Osona i membre del Consell Nacional del Partit Carlí de Catalunya*, que es destacà en la lluita antifranquista, el centellenc Salvador Campàs i Molas (1913-1986), fervent lluitador per la consecució de les llibertats nacionals i democràtiques en el si de l'*Assemblea de Catalunya d'Osona*.

Passeig. C.O. 16 Centellas
El Paseo. 1910-1911. Arxiu
Municipal de Centelles. Fons
Jordi Llavina Verdaguer.
Editor: C.O.

Manuel de Llanza i de Pignatelli, l'espasa de don Jaume

Pau Baraldés Ribas

Historiador i escriptor

1. El carlisme de fi de segle

El 15 de gener de 1911, una comissió catalana presidida per Manuel de Llanza i de Pignatelli, duc de Solferino, viatjà al castell de Frohsdorf (Baixa Àustria), residència habitual del pretendent carlí Jaume de Borbó i de Borbó-Parma. Aquest castell havia format part anteriorment del patrimoni del comte de Chambord, pretendent legitimista al tron de França i que havia heretat don Jaume del seu pare, Carles de Borbó i Àustria-Este¹.

La comitiva catalana estava integrada pel mateix duc de Solferino, Pere Vives, Bartomeu Trias, Octavi Domènech i J. Cabré. El motiu del viatge era fer lliurament d'una espasa cerimonial, sufragada mitjançant una subscripció popu-

¹ Ferrer Dalmau, Melchor (1959): *Historia del tradicionalismo español. Tomo XXIII. Volumen I. Desde la abdicación de Juan III en 1868, hasta la tercera guerra en 1872*. Editorial Católica Española SA. Sevilla. p. 141.

lar, com a mostra d'homenatge i adhesió dels carlins catalans al seu rei. La peça, dissenyada per Eusebi Arnau, presentava la figura d'un soldat abillat amb la boina carlina, empunyant una espasa i protegint Espanya d'un drac estès als seus peus (veure pàgina següent).

El Correo Catalán es feia ressò de l'acte l'endemà, 16 de gener:

«Se ha verificado la entrega de la espada al señor Duque de Madrid, después de oída misa en la capilla del castillo de Frohsdorf [...]. Asistieron al acto doña Blanca y sus hijos Leopoldo y Ramiro, damas de honor y gentiles hombres de Palacio, entre ellos, don Tirso de Olazábal y su hijo. Al hacer la entrega el sr. duque de Solferino ha pronunciado un discurso, deseando que la espada que ofrecen al Caudillo de los tradicionalistas españoles les conduzca a la victoria. Don Jaime ha contestado en elocuentes y sentidas frases al discurso del duque de Solferino, agradeciendo el obsequio y manifestando que participa de los deseos expresados por el jefe de los jaimistas catalanes²».

Mesos abans, el 18 de juliol de 1910, moria a Varese don Carles de Borbón, pare de don Jaume, sense haver pogut veure mai realitzada la seva aspiració de tornar a Espanya com a rei legítim. Ja ho havia expressat així quan creuà la frontera el febrer de 1876. El carlisme posterior al Sexenni Democràtic arrossegava la desfeta de la Tercera Guerra Carlina (1872–1876), especialment cruenta a Catalunya i el País Basc. En paral·lel, el moviment catòlic internacional (entès com el conjunt d'iniciatives sorgides dins l'Església arran de la *Rerum Novarum* (1891) del papa Lleó XIII) es va orientar a conquerir l'adhesió d'una nova societat de masses que emergia amb la Segona Revolució Industrial.

A Espanya, l'establiment del règim de la Restauració borbònica, consolidat per la força arran de la derrota carlina i dels aixecaments cantonalistes (i en el cas català, del republicanisme i la defensa de les institucions, amb l'ldedons Cerdà al capdavant el 1873), fou percebut per un sector del tradicionalisme com una traïció, especialment quan bona part del clergat i de l'Església es posicionaren a favor del nou règim. Aquesta percepció s'agreuaria amb

² «De Barcelona a Frohsdorf». *El Correo Catalán*, 16-01-1911. p. 1.

Il·lustració 1. WAA (1935): Album històric del carlisme. Centenari del Tradicionalisme espanyol. 1833-1933-35. Vol. I i II. Gràfiques Ribera. Barcelona. p. 272. Imatge optimitzada digitalment.

els funerals i honors pòstums rendits al monarca Alfons XII el 1885. El tradicionalisme, derrotat i en hores baixes, es convertí temporalment en una opció residual (recordem que a l'any 1901, els carlins només disposaven d'un únic parlamentari a tot Catalunya). L'escissió integrista de 1888, encapçalada per Cándido Nocedal i pel diari madrileny *El Siglo Futuro*, no ajudà a consolidar el moviment, immers en disputes internes i recerques de culpables. S'acusaven mútuament de ser falsos catòlics o mestissos, és a dir, contaminats per la ideologia liberal i, per tant, menys fidels a l'ortodòxia catòlica³.

En aquest nou panorama polític, s'inicià una lenta però sostinguda reconstrucció de la Comunió Tradicionalista, orientada a la renovació de les velles organitzacions catòliques i a dotar les Juntes de nous continguts polítics i propagandístics adequats al moment. En alguns sectors catòlics s'arribà a plantejar una unió monàrquica entre les dues dinasties enfrontades, com evidencien la proposta d'Antonio María de Cascajares y Azara a la regent Maria Cristina el 1891, i la posterior idea de crear un partit catòlic unitari. El pretendent carlí Carles VII, que havia cridat a la mobilització per defensar Cuba, resultà

seriosament debilitat després de l'intent de cop d'estat conegut com l'Octubrada (1900), els detalls del qual i la implicació de diverses figures encara avui plantegen interrogants⁴.

En aquest context, la cultura política carlina es veié fortament marcada pel record de les guerres del segle XIX, mitificant tant els episodis bèl·lics com la figura del màrtir de la Tradició. Tanmateix, la Comunió també evolucionà cap a una forma d'organització més moderna, amb un cert arrelament social i estructurada com una "família-partit". Tal com assenyalen Pere Anguera (1999) i Jordi Canal (2006), la Comunió Tradicionalista de finals de segle es configurava com un conglomerat amb trets populistes però una direcció marcadament elitista, amb la voluntat d'esdevenir un veritable partit de masses en sentit modern⁵. Sense oblidar o deixar de banda els aspectes orgànics i corporativistes de la societat pre-liberal que defensaven els carlins. La seva visió de restauració, però en aquest cas, d'una restauració de la monarquia legítima i del veritable ordre social entesa com una gran família política on cada actor juga un paper fonamental segons les lleis divines i la tradició.

³ Canal i Morell, Jordi (2006): *Banderas blancas, boinas rojas. Una historia política del carlismo, 1876-1939*. Marcial Pons. Madrid. pp. 84-90.

⁴ Andrés Martín, Juan Ramón de (2000): *El cisma mellista: historia de una ambición política*. Actas Editorial. Madrid. pp. 31-32.

⁵ Anguera, Pere (1999). *El carlisme a Catalunya, 1827-1936*. Empúries. Barcelona. p. 97. Canal i Morell, Jordi (2006): *Banderas blancas, boinas rojas. Obra citada*. pp. 237-274.

La base social del carlisme durant el període de la Restauració borbònica, objecte d'estudi i de debat atenent a les diverses obres publicades sobre aquest aspecte, es pot afirmar (tenint en compte la part anterior mencionada sobre la visió integral i corporativa de la societat) que a partir de l'Acta de Loredan (1897) i en la recerca de buscar i consolidar-se com una opció política, articularia un discurs i un fer interclassista o de cert apropament cap a les classes populars. Així queda palès en la seva transformació de l'etapa bèl·lica, d'una estructura fortament militaritzada i basada en els cabdillatges locals, a una etapa post Concili Vaticà I (1869) en buscar l'adhesió dels treballadors i de les noves classes urbanes. En modernitzar vells discursos atenent les característiques pròpies i el desenvolupament del capitalisme a la Catalunya de finals del segle XIX⁶. Sense deixar de banda, això sí, la crítica al liberalisme i els canvis que trastocaven els pilars fonamentals com ho eren la família, la tradició i les velles costums (els furs).

Com indica Lluís Ferran Toledano (2004) en el seu estudi sobre la Tercera Guerra Carlina, va consistir en el pas d'una «aristocràcia d'espardenyia» basada en les petites aristocràcies i cacics locals, a la presència cada vegada més notable de propietaris, hisendats i professionals laborals del món dels tallers, botigues i indústries que ja es comença a produir en l'últim terç del segle a mesura que es consolida a l'interior de Catalunya el sistema capitalista⁷.

⁶ Winston, Colin M. (1989): *La clase trabajadora y la derecha en España. 1900-1936*. Editorial Cátedra. Madrid. pp. 27-36. Canal i Morell, Jordi (1992): «Els militants carlins a la fi del segle XIX. Una aproximació a la base social del carlisme». Anguera, Pere (et al.) i Josep Maria Solé i Sabaté (dir.) (1992): *El carlisme i la seva base social*. Llibres de l'índex. Barcelona. pp. 227-237. Toledano González, Lluís Ferran (2001): *Entre el sermó i el trabuc. El carlisme català contra la revolució setembrina (1868-1872)*. Pagès editors. Lleida. pp. 218-221.

⁷ Toledano González, Lluís Ferran (2004): *La muntanya insurgent. La tercera guerra carlina a Catalunya, 1872-1875*. Cercle d'Estudis Històrics i Socials. Girona. pp. 420-424.

2. Perfil biogràfic de Manuel de Llanza i de Pignatelli, duc de Solferino

Manuel de Llanza i Pignatelli representa l'arquetipus de l'aristòcrata carlí de finals del segle XIX, d'aquesta «aristocràcia d'espardenya» vinculada al món agrari i a la Comunió, integrat dins la intel·lectualitat tradicionalista i l'estructura organitzativa sorgida després del Sexenni Democràtic. Nascut a Barcelona el 25 de gener de 1858 i batejat el 30 de gener a la Catedral de Barcelona, era el setè fill del matrimoni format per Benet de Llanza i Esquivel i Maria de la Concepció Pignatelli, de qui heretà els títols de desè duc de Solferino, comte del Castell de Centelles i Gran d'Espanya⁸. Aquest nomenament es produí quan només tenia deu anys, coincidint amb la revolució de 1868. El seu oncle Rafael de Llanza i Esquivel (1819–1893), diputat carlí per Vilafranca del Penedès l'any 1871, exercí com a tutor polític i familiar.

⁸ Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA). Diversos. Fons Centelles-Solferino. Inventari 1885. Plec 106. Document 6.

El matrimoni i els seus fills: d'esquerra a dreta, Maria Josefa, el duc, Concepción, Francisco de Borja, Ignacio, la duquessa i Luís. Font: *Programa de la Festa Major de Centelles* (2014), dedicat a la història del Palau. Arxiu de la família de Llanza.

El 16 de juliol de 1881 es casà amb Asunción de Bobadilla y Martínez de Arizala, també provinent d'una família de tradició carlina. El seu pare, Mauricio de Bobadilla, havia estat representant del carlisme navarrès a l'assemblea de Vevey (1870). Aquell mateix any, el duc fixà la seva residència definitiva al Palau de Centelles (també conegut com de Solferino) al número 8 de la Baixada de Sant Miquel, al barri Gòtic de Barcelona⁹.

Format acadèmicament al *Real Colegio Terrasense*, posteriorment cursà els estudis de Dret a la Universitat de Barcelona. Passà l'adolescència a França, acompanyant el seu oncle durant el període de la Primera República i la Tercera Guerra Carlina. En tornar a Catalunya l'any 1877, s'integrà a la Joventut Catòlica de Barcelona com a vocal, participant en diverses peregrinacions a Roma i Terra Santa. El 1885 n'arribà

a presidir l'entitat, col·laborant amb figures rellevants del catolicisme social com Fèlix Sardà i Salvany, Emili Sicars o Lluís Maria de Llauder.

L'amistat amb aquest darrer resultaria decisiva en la seva trajectòria. Quan Llauder esdevingué propietari del *Correo Catalán* el 1878, Llanza passaria a implicar-se activament en les iniciatives periodístiques catòliques, com *La Hormiga de Oro* (1884) i més endavant el *Fomento de la Prensa Tradicionalista* (1903), organisme clau per evitar la fallida del *Correo Catalán* i assegurar-ne la continuïtat com a òrgan de referència del tradicionalisme a Catalunya¹⁰.

Els inicis de la militància política de Manuel de Llanza se situen en els ambients catòlics barcelonins, on participà activament en les juntes i comissions del bisbat encarregades d'organitzar pelegrinatges a Montserrat, Lorda i altres activitats de caràcter religiós.

⁹ Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA). Diversos. Fons Centelles-Solferino. Inventari 1885. Plec 109. Document 56 amb l'acta de matrimoni amb Asunción Bobadilla (1881-07-16).

¹⁰ VVAA (1995): 200 anys de premsa diària a Catalunya. Fundació Caixa de Catalunya, Arxiu Històric de la Ciutat, Col·legi de Periodistes de Catalunya. Barcelona. pp. 179-180.

En aquest primer període, el duc era públicament identificat com a integrista, alineat amb la línia ideològica de Cándido Nocedal i el seu diari *El Siglo Futuro*. No obstant això, el març de 1889, en integrar-se en les juntes organitzades pel marquès de Cerralbo per commemorar el XIII centenari de la conversió de Recaredo i de la unitat catòlica d'Espanya, s'allunyaria d'aquesta etiqueta i despertaria la desaprovació explícita de *El Siglo Futuro*, tot iniciant una etapa de compromís actiu amb la Comunió Tradicionalista.

Llanza s'inscriu en aquella generació de joves carlins sorgits després del Sexenni Democràtic, a qui correspondria la tasca de reconstruir la Comunió després de la derrota militar. En aquesta etapa inicial, les estratègies carlines es desenvolupaven en un context de semiclandestinitat (arran del desmantellament de l'estructura militar carlina a Catalunya, que havia estat dirigida per Felipe de Sabater fins poc abans o durant els indults de 1874–1875) i es caracteritzaven per un ús intensiu de la propaganda irredemptista. Progressivament, però, el moviment es veuria abocat a una acceptació tàcita del règim liberal i de les seves regles de joc: el sufragi restringit, la legalitat associativa i el marc institucional establert per la Constitució de 1876.

En aquest nou escenari, el duc de Solferino adquirí les seves primeres experiències polítiques significatives dins l'ecosistema catòlic, tot mostrant-se, com molts altres dirigents del moment, conscient de l'esgotament del sistema de juntes catòliques

com a vehicle exclusiu d'acció política. D'aquesta manera, començaria a impulsar noves formes de comunicació i continguts polítics per redefinir la lluita contra el liberalisme i el parlamentarisme des d'un tradicionalisme renovat.

Resseguir tota la trajectòria política i ideològica de Manuel de Llanza donaria per un capítol sencer, però només destacaré aquells punts que considero més decisius de la seva vida política i del que seria més endavant el projecte de Solidaritat Catalana. És just en aquesta etapa de l'últim terç del segle XIX, quan hi hauria un replegament estratègic per part de don Carles referent a la seva política al país de la pell del brau i optar per altres opcions que no siguin l'aixecament militar o la revolta. Don Carles buscà a personalitats estratègiques de l'alta aristocràcia i del món dels negocis per teixir un seguit d'amistats i espais de sociabilitat; simular un ambient cortesà mitjançant visites de destacades personalitats a Venècia, el castell de Frohsdorf o a les zones d'estiueig del monarca. Manuel de Llanza assistirà el 1896 a les segones núpcies de don Carlos amb Maria Berta de Rohan amb Lluís Maria Llauder, Rafael Tristany, el marquès de Tamarit i el baró d'Albi, malgrat que les autoritats de Bohèmia van prohibir l'acostament del grup a Praga.

Malgrat les seves obligacions amb la Comunió, el duc de Solferino mai deixarà d'estar implicat en l'associacionisme catòlic, tot i el relatiu allunyament amb els integristes. L'any 1895, Carles VII l'encarregarà l'estudi d'un monument commemoratiu al bisbe

d'Urgell Josep Caixal i Estradé, vicari general castrense dels exèrcits carlins (1874-1875) i continuarà participant de la Joventut Catòlica i les conferències de Sant Vicenç de Paül de Barcelona. Rebria de part del pontífex Lleó XIII, la creu d'honor *Pro Ecclesia et Pontifice* com els seus companys Dalmacio Iglesias i Manuel Polo y Peyrolón.

L'any 1891 va concórrer a les eleccions per obtenir l'acta de diputat per Vic, i a partir de 1893 ocupà el càrrec de senador per dret propi, en qualitat de gran d'Espanya i per mèrits aristocràtics. Fins al 1919, el duc de Solferino esdevindria una de les principals figures del carlisme català, subordinat primer a Lluís Maria de Llauder i, posteriorment, a Josep Erasme de Janer i de Girolla. Durant aquesta etapa, actuà amb el suport del marquès de Cerralbo, excepte en alguns moments de tensió política o incertesa arran de la desfeta colonial i, poc després, amb la mort de don Carlos.

Tanmateix, com s'ha pogut apreciar, la posició de Mella respecte a la Solidaritat Catalana (potser motivada per un càlcul d'oportunitat política) fou de suport i adhesió decidida. És probable que tant ell com la resta de la direcció del partit fossin ben conscients del pes de Catalunya com a bastió fonamental del tradicionalisme i com a regió essencial de vots i militància fidel. De fet, Catalunya, juntament amb el País Basc i Navarra (i en menor mesura el País Valen-

cià i l'Aragó), es convertiria en una de les principals regions que, cap als anys 1919-1920, mostraria un suport clar a la legitimitat de Jaume III enfront de l'escissió mellitesa. Aquesta fidelitat es posaria de manifest novament en l'Assemblea de Saragossa celebrada l'octubre de 1921, i ja havia estat apuntada pel *Correo Catalán* com a continuïtat del posicionament adoptat en el Congrés de Biarritz, celebrat entre novembre i desembre de 1919, que reuní les principals figures del jaumisme. Aquestes trobades serviren per reafirmar la cohesió dels sectors fidels a la legitimitat dinàstica i el seu rebuig a les pretensions rupturistes de Mella i els seus seguidors¹¹.

Després de les polèmiques per l'escissió de Juan Vázquez de Mella, el duc de Solferino restà fora de l'escenari polític sense participar en l'Assemblea de Biarritz amb don Jaume, ni tampoc donant suport de manera implícita i de forma pública a Vázquez de Mella i les iniciatives alternatives a la Comunió. Don Jaume li concediria l'any 1924 la Creu de cavaller de l'Ordre de la Legitimitat Proscrita, juntament amb Esteban Bilbao i el general Juan Pérez Nájera. Va morir el 18 de juliol de 1927 a l'edat de seixanta-nou anys. Va rebre homenatges del partit tradicionalista, requetès, societats jaumines i associacions religioses i benèfiques. Seria enterrat amb la placa de Carles III i les insignes de senador.

¹¹ «Jornada gloriosa. La magna Junta de Biarritz. Se impone el deslinde de campos. La bandera del Rey es la única que puede salvar a la Patria». *El Correo Catalán*. 05-12-1919. p. 1. «De la Comunió Tradicionalista. La Magna Asamblea de Zaragoza». *El Correo Catalán*. 16-10-1921. p. 1.

3. La Solidaritat Catalana i el duc de Solferino

Com bé sabem, la coalició electoral d'abril de 1907, coneguda com a Solidaritat Catalana, té els seus orígens en la Llei de Jurisdiccions i en els incidents derivats de la publicació d'una vinyeta satírica antimilitarista al *Cu-Cut*. L'assalt militar a les publicacions *La Veu de Catalunya* i *Cu-Cut* el 25 de novembre de 1905 per part de 300 oficials a Barcelona que es va saldar amb la mort d'un dels treballadors, i la decisió que les ofenses contra l'exèrcit, la pàtria i els símbols nacionals passessin a dependre de la jurisdicció militar, va provocar una aliança política entre diputats regionalistes, carlins, integristes i un sector dels republicans, dirigits per Nicolás Salmerón. Aquest grup va fer pública la seva denúncia i va boicotejar la llei, proposant la reforma d'alguns dels seus articles. Fins la definitiva aprovació de la Llei de Jurisdiccions el 23 de març de 1906, entre el 13 i 16 de març de 1906, els diputats de les forces mencionades anteriorment es retiraran del Congrés. I seria en el maig de 1906 quan es formaria una

comissió executiva de la Solidaritat amb el regionalista Francesc Cambó, el republicà Josep Roca i Roca com a director i organitzador del comitè el carlí Miquel Junyent.

Aquesta entesa, inicialment temporal i en certa manera pensada per canalitzar la indignació popular davant aquesta qüestió, es va convertir en la primera pedra d'un moviment solidari que apel·lava a la societat catalana per defensar la catalanitat i promoure una reforma política del país. En cap moment pretenia en un inici ser un moviment disruptiu, sinó, en tot cas, consolidar i reformar el sistema democràtic atenent les necessitats i característiques pròpies de Catalunya i de l'Espanya de principis del segle XX (no oblidem la vaga general de Barcelona de febrer de 1902 i la seva posterior repressió, com també, la ràpida urbanització i els canvis demogràfics de Barcelona i Catalunya). La Solidaritat Catalana també va agafar com a punt de referència els processos electorals anteriors a 1907, així com una crítica implícita al caciquisme electoral, que es va fer evident en les eleccions legislatives de 19 de maig i municipals del 10 de novem-

bre de 1901 (coneguda com la dels «quatre presidents»; Bartomeu Robert, Albert Rusiñol, Lluís Domènech i Montaner i Sebastià Torres) i en les posteriors eleccions provincials, generals i municipals de 1903, on es va produir un notable augment del vot republicà i lliguero a Barcelona i la seva província, en detriment de les forces dinàstiques¹².

Els comicis d'abril de 1907 serien unes eleccions atípiques en el panorama electoral de la Restauració, perquè en molts districtes electorals i demarcacions seria la lluita entre dues candidatures clarament diferenciades (fet que fins aquell moment, no havia succeït o no d'una manera tant directe). Malgrat que la coalició solidària era molt heterogènia i diversa entre sí, la raó per la qual fracassaria la candidatura monàrquica seria especialment per la falta d'efectius i per la progressiva pèrdua de suports en les anteriors eleccions. Generant certa alarma social des de l'òptica del govern quan a les demarcacions de Lleida i Tarragona, tradicionalment més monàrquiques, hi hauria una notable incidència de vot republicà i regionalista. Sent úni-

¹² Izquierdo Ballester, Santiago (2008): «Significació política de Solidaritat Catalana». *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*. Núm. 19. pp. 44-45.

cament les demarcacions electorals de Tortosa, Roquetes i Sort-Viella les úniques en obtenir diputats dinàstics: tres conservadors i un liberal dels quaranta-quatre totals. Sort-Viella (Emili Riu) i Roquetes (Antoni Querol) i les no disputades: les de Tortosa (Adolf Navarrete) i Torroella de Montgrí (Robert Robert)¹³.

Com destaca Borja de Riquer (1972) sobre les condicions que van facilitar l'aparició i l'efectivitat de la Solidaritat Catalana serien: la pèrdua progressiva de vot republicà, descontent amb el discurs d'Alejandro Lerroux; el domini de la candidatura republicana a Barcelona (malgrat les seves divisions internes); i la regularitat i fidelitat del votant de la Lliga (entre 12.000 i 14.000 vots). A més, la feble incidència dels grups monàrquics va quedar reflectida en les eleccions municipals de novembre de 1905, on aquests només van obtenir 1.010 vots¹⁴.

L'èxit electoral dels comicis de 1907 van ser deguts per la mobilització ciutadana i

per un rebuig compartit amb la resta de forces polítiques al sistema de torn de la Restauració. Com també, a qüestions subjacents a aquesta com ho podrien ser el record de la derrota colonial de 1898, el creixement industrial i urbà de Barcelona i Catalunya i l'establiment del catalanisme com a opció política i el seu arrelament en les forces republicanes i regionalistes.

L'any 1906 serà especialment decisiu en la genealogia de la Solidaritat i del catalanisme polític. El juny d'aquell any, Enric Prat de la Riba publicaria *La Nacionalitat Catalana*, on el polític de Castellterçol exposava els motius i el perquè de la Solidaritat Catalana. Justament aquell mateix any, a la tardor es celebraria a Barcelona el Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana, una de les moltes iniciatives en clau noucentista dels projectes intel·lectuals de bastir amb arguments i amb un pensament propi el catalanisme polític, de fer convergir l'espai literari-artístic amb els dels plantejaments polítics i les inquietuds del nou segle. El Congrés que havia

¹³ Rubí i Casals, Maria Gemma (2012): *Vots, electors i corrupció: Una reflexió sobre l'apatia a Catalunya (1869-1923)*. Abadia de Montserrat. Barcelona. pp. 133-135. Izquierdo Ballester, Santiago (2008): «Significació política de Solidaritat Catalana». *Obra citada*. pp. 62.

¹⁴ Riquer i Permanyer, Borja (1972): «Les eleccions de la Solidaritat Catalana a Barcelona». *Recerques: Història, economia i cultura*. Núm. 2. pp. 94-96.

de ser un seguit de ponències en clau lingüística i de debat acadèmic, acabarà sent una reivindicació de l'ús de la llengua catalana en la vida pública i els espais educatius¹⁵.

L'any 1907, a part de ser l'any dels comicis, seria també el de la creació de l'Institut d'Estudis Catalans, la Biblioteca de Catalunya i un seguit d'activitats que culminarien a partir de l'any 1914, amb la Mancomunitat de Catalunya. Pot donar-se l'equívoc de pensar que Solidaritat Catalana fou una plataforma on qui de manera estratègica sortiria guanyant a llarg termini fou la Lliga Regionalista, especialment, sota el lideratge de Francesc Cambó i el model de catalanitat defensada acord amb els elements noucentistes. Però en aquest cas no hem d'oblidar que per la Comunió Tradicionalista, la Solidaritat també fou una gran oportunitat de poder sortir de la certa marginalitat autoimposada o de la poca incidència social de principis del segle XX. L'intent de cop d'Estat i els successos de Badalona l'any 1900 (l'Octubrada) no ajudava a l'enfocament que el partit volia tenir de cara a l'opinió pública. D'alguna manera, els carlins es van veure "obligats" de manera temporal a establir una aliança amb els regionalistes, els republicans i els integristes. Els motius podrien ser marginar els seus possibles adversaris (els dinàstics) i amb els quals podien compartir i/o disputar la mateixa bossa de votants, establir comunicacions o un pont de contacte amb els regionalistes (sent la primera de moltes iniciatives electorals) i donar-se a conèixer com una força política preocupada i entesa en els afers i qüestions que preocupen a la societat catalana i el catalanisme.

¹⁵ Riquer i Permanyer, Borja de (2008): «Construcció i destrucció de la Solidaritat Catalana: el paper de la Lliga Regionalista». Rubí i Casals, Maria Gemma i Francesc Espinet (eds.) (2008): *Solidaritat Catalana i Espanya*. Editorial Base. Barcelona. pp. 57-65.

Pel que fa a la Solidaritat Catalana i a la participació carlina en aquest moviment, sovint sembla que tot el protagonisme (merescudament) recau en la figura de Miquel Junyent, una personalitat que, per si sola, ja mereixeria un estudi a part per la seva influència en la política catalana. Tanmateix, aquesta visió no fa justícia al paper actiu que hi tingué el duc de Solferino, que també hi va tenir una participació destacada. Cal recordar que, en l'època de la Solidaritat, el president de la Junta Regional de Catalunya era Josep Erasme de Janer, mentre que el duc de Solferino n'ocupava la vicepresidència. Manuel de Llanza formaria part de la Junta directiva de la Solidaritat, a més de ser un dels signants del Manifest de Solidaritat Catalana del 17 de març de 1906. Miquel Junyent, per la seva banda, era en aquell moment el director d'*El Correo Catalán* (1903-1933). Ara bé, més enllà del protagonisme i la visibilitat pública d'aquestes dues figures (que, a més, mantenien una relació d'amistat), si resseguim les notícies de l'època, podem constatar que l'actuació del duc de Solferino no es limità a una segona fila, com podria semblar a primer cop d'ull¹⁶.

Poc abans que es celebressin els comicis a l'abril de 1907, el duc de Solferino esta-

va involucrat en les campanyes de propaganda electoral i mobilització ciutadana. Si fem un cop d'ull en *El Correo Catalán*, ens adonarem que la seva presència va ser més que un fet anecdòtic. Es va fer veure diverses vegades i participà de les comitives i mítings que es varen dur a terme a moltes localitats catalanes, però especialment al districte de Vic i Berga, segurament per proximitat familiar i personal amb Centelles. Hi assistí amb el seu propi fill, Lluís de Llanza, Bartomeu Trías, Marià Bordas Flaquer, Joan Pelfort i Cirera, i d'altres, sense tenir en compte els polítics i personalitats simpatitzants d'altres agrupacions polítiques¹⁷.

El desenvolupament de les eleccions vindria marcat pels fets de l'atemptat d'Hostafrancs del 17 d'abril contra Francesc Cambó i per la participació del duc de Solferino en un míting en el balcó de l'Hotel Colón amb la participació unitària de Nicolás Salmerón, i el polític de la Lliga Albert Rusiñol el 12 d'abril¹⁸. De la notícia es farà ressó amb l'article del poeta Joan Margall *L'alçament a La Veu de Catalunya*, on el duc abraçà en un moment d'eufòria al polític republicà¹⁹.

Pel món carlí, les eleccions de Solidaritat comptarien amb el suport i la simpatia de

¹⁶ «De elecciones. La Comisión de Solidaridad Catalana nos ha remitido el siguiente documento». *El Correo Catalán*. 06-04-1907. p. 1.

¹⁷ «De elecciones. Distrito de Berga». *El Correo Catalán*. 03-04-1907. p. 1-2.

¹⁸ «De elecciones. El señor Salmerón». *El Correo Catalán*. 12-04-1907. p. 1. «Otra salvajada». *El Correo Catalán*. 20-04-1907. p. 1.

¹⁹ «L'Alçament». *La Veu de Catalunya*. 13-04-1907. p. 1.

Manifestació de la Solidaritat Catalana, Barcelona, 1906. Alessandro Merletti, *La Ilustración Artística*. Biblioteca Virtual de Prensa Histórica.

dues figures de primer ordre. Don Jaume o en aquell moment el príncep legítim d'Espanya (recordem que el pretendent en aquell moment, Carles VII, moriria l'any 1909) coincidí en que feu un seguit de visites a Espanya, passant diversos dies a Madrid i posteriorment a Sevilla. En la seva estància a Madrid s'entrevistà amb Vázquez de Mella i diversitats personalitats i era d'esperar que emergís la qüestió de les eleccions i la candidatura catalanista. *El Correo Catalán* se'n fe ressò dient:

«Respecto a Cataluña, por la que siente un amor acendrado, puede asegurarse que hace justicia a la sinceridad y patriotismo con que los catalanes quieren recabar la paz necesaria para el desarrollo de sus actividades y esfuerzo y la destrucción del centralismo odioso. Don Jaime comprende y ve con cariño el movimiento de Solidaridad catalana»²⁰. No sabem si amb la boca petita i a desgana o per oportunisme polític Mella també va fer declaracions i accions favo-

²⁰ «Información telegráfica y telefónica. Don Jaime y la política española». *El Correo Catalán*. 14-04-1907. p. 3.

rables a la candidatura solidària, conscient segurament dels mals resultats electorals de la Comunió i de la possibilitat de teixir un èxit a Catalunya²¹.

Les eleccions del 21 d'abril com bé sabem van ser un èxit clamorós. *El Correo Catalán* xifrava que els vots recaptats per la candidatura solidària al Principat van ser de 208.360²². Gens malament si tenim en compte que a la Catalunya de principis de segle XX, hi vivia al voltant de 2 milions d'habitants (1.966.556 persones) i la meitat vivien a la província de Barcelona²³. Veient els resultats, ens hem d'imaginar els carlins alegres, ja que obtindrien sis diputats a Catalunya: Marià Bordas Flaquer (Berga), Miquel Junyent i Rovira (Vic), Pere Llosas Badia (Olot), Manuel de Bofarull i de Palau (Vilademuls), Llorenç M. Alier i Cassi (Cervera) i Josep de Suelves i de Montagut (Tarragona-Reus-Falset). ***Més els altres vuit diputats carlins de les altres zones de l'Estat:*** Matias Barrio y Mier (Cervera del Río Pisuerga), Juan Vázquez de

²¹ «Mella y la Solidaridad». *El Correo Catalán*. 14-04-1907. p. 2.

²² «De elecciones». *El Correo Catalán*. 04-05-1907. p. 1.

²³ Sancho i Valverde, Socorro i Carme Ros Navarro (1998): «La població de Catalunya en perspectiva històrica». Cabré, Anna (coord.) (1998): *La Societat Catalana. Llibre 3. Població*. Generalitat de Catalunya. Institut d'Estadística de Catalunya. Barcelona. pp. 91-116

Façana principal del Congrés dels Diputats el dia de la jura de la Constitució del rei Alfons XIII (17 de maig de 1902). Wikimedia Commons.

Mella (Pamplona), Joaquim Llorens (Estella), Conde de Rodezno (Agoitz), Bartolomé Feliú (Tafalla), Eduardo del Castillo de Piñeyro, Conde del Castillo de Piñeyro (Tudela), Rafael Díaz-Aguado Salaberry (Tolosa) i Valentín Negueruela (Haro)²⁴.

A les eleccions al Senat, Solidaritat Catalana va afegir tres candidats carlins a la seva llista i un integrista: Emili Sicars i de Palau (Barcelona), Manuel Bonmatí de Cendra (Girona), Epifani de Fortuny i de Carpi, baró d'Esponellà, i l'integrista Marià de Gomar i de las Infantas (els dos per la província de Lleida). Serien les eleccions on els carlins catalans tindrien la representació més sòlida al Congrés, fruit de les campanyes i mobilitzacions abans mencionades i de la seva consolidació com a força ciutadana.

²⁴ Molas, Isidre (2009): Els senadors carlins de Catalunya (1901-1923). Institut de Ciències Polítiques i Socials. Barcelona. pp. 7-8. «De elecciones. Los candidatos carlistas». *El Correo Catalán*. 28-04-1907. p. 2.

4. Balanç final i conclusions

En les dues obres teatrals més reconegudes sobre el mite de Don Juan Tenorio (tant la de Tirso de Molina com la de José Zorrilla) apareix la figura del comendador Don Gonzalo de Ulloa. En el relat, el comendador mor en duel en intentar protegir l'honra de la seva filla, Inés. Anys més tard, Don Juan, en un gest d'arrogància i burla, el convida simbòlicament a sopar davant la seva tomba. El que no s'esperava és que el convidat de pedra, encarnació del comendador difunt, s'hi presentés realment per arrossegar-lo a l'infern com a càstig per les seves malifetes. La seva aparició representa així el triomf de la justícia sobre el pecat, del bé sobre el mal.

L'expressió castellana "ser el convidat de pedra" s'utilitza per referir-se a aquells qui, malgrat estar presents, no són benvinguts ni escoltats, persones alienes a les celebracions o reunions, sense veu ni vot. En aquest sentit, el carlisme, dins la historiografia catalana contemporània i en la memòria de processos com el de la Solidaritat Catalana, sembla exercir

aquest mateix paper: el d'un convidat incòmode, silenciats, sovint exclòs, però impossible d'ignorar del tot. Potser perquè, malgrat el rebuig o l'oblit, la seva presència és més persistent i incòmoda del que voldrien alguns relats dominants.

El carlisme (o dit amb un cert to romàntic, la bandera de la Tradició) fou el convidat de pedra incòmode a la taula de la Solidaritat Catalana. Tanmateix, ha estat un dels actors que més han contribuït a definir la catalanitat i l'associacionisme cívic català dels inicis del segle XX. La Comunió Tradicionalista esdevingué una veritable organització amb voluntat de recristianitzar les masses obreres, disputar l'espai públic als republicans radicals i consolidar l'hegemonia de les dretes catòliques durant el tram final del règim de la Restauració. Lluny de la caricatura que sovint en feren les esquerres i els sectors liberals (que el presentaren com un fenomen agrícola i fonamentalista), el carlisme de finals del segle XIX, i especialment durant l'etapa de don Jaume, es revela com un moviment social més complex i humà, preocupat per donar resposta a les transformacions socials i econòmiques de l'últim terç de segle. Aquest carlisme renovat tingué una presència significativa no només a l'àmbit rural, sinó també a les capitals de província i a la majoria de districtes de la ciutat de Barcelona. La Comunió, la gran família social que aspirava a ser aquest projecte, podia interpel·lar a un sector

de la burgesia i de les classes mitjanes professionals com una opció política en la qual s'hi podien sentir còmodes i veure les seves demandes articulades. Com també per les classes populars i l'emigració agrària a les zones urbanes que formaven part d'aquests espais de sociabilitat i del món dels patronats obrers.

Heus aquí on Manuel de Llanza i Pignatelli com la resta de líders carlins catalans; Miquel Junyent, Josep Erasme de Janer, Lluís Maria de Llauder, en baró d'Albi, Emili Sicars (per citar-ne alguns), s'emmarcaran en la nova estratègia política de la Comunió d'establir aliances i blocs electorals amb altres agrupacions polítiques sense caure mai a la supeditació de les altres forces o perdre la seva pròpia autonomia. El duc de Solferino li tocava agafar les regnes del partit en la dècada de 1910, marcada per les pugnes internes derivades dels personalismes i els debats entorn el nacionalisme espanyolista i la progressiva hegemonia o suport al catalanisme. Manuel

de Llanza estaria al capdavant de la Junta Regional durant el període de Josep Erasme de Janer (1909) com a vicepresident²⁵, més endavant, una primera Junta com a president de 1910-1913 i una segona etapa de 1913-1915²⁶. Tornaria a ser president en una segona Junta de 1917-1919²⁷. Degut al terrabastall que va representar l'escissió de Vázquez de Mella, el duc signaria el 10 de març de 1919 una carta al nou delegat del pretendent, Jesús Comín, comunicant la renúncia de la Junta Regional catalana en ple²⁸.

El carlisme i els espais de la dreta catòlica constituïren àmbits ideològicament porosos, on es podien reconèixer afinitats polítiques i compartir objectius vitals comuns en relació amb el projecte d'Estat i de Catalunya que es volia bastir; sent la Solidaritat Catalana un primer impuls cap a la consecució de l'autonomia i de la Mancomunitat de Catalunya que es

²⁵ «Cataluña. Organización Tradicionalista». *La Bandera Regional*. 30-01-1909. p. 3. «La nueva Junta regional de Cataluña». *El Correo Español*. 21-02-1910. p. 1.

²⁶ «Junta Regional Tradicionalista de Cataluña». *L'Amic del Poble*. 27-02-1913. p. 1.

²⁷ «Organización legitimista. Jefatura y Junta regional de Cataluña». *El Correo Español*. 26-02-1917. p. 1.

²⁸ «Secretaría general política del señor Duque de Madrid en España». *El Correo Catalán*. 14-03-1919. p. 1.

Signatura de Manuel de Llanza i Pignatelli, duc de Solferino, c. 1900. Font: Arxiu del Senat d'Espanya.

El Duque de Solferino

veuria feta realitat a principis de 1913. Els carlins, des de la seva òptica d'un nacionalisme català integral, foral i hispànic, podien simpatitzar amb el nacionalisme modernitzador i cosmopolita que aspirava la Lliga Regionalista (amb matisos) i contra el centralisme jacobí que d'alguna manera no deixava de ser un mal de la Revolució Francesa i no tenia en compte les particularitats i les essències dels pobles que formen part d'Espanya.

Com és ben sabut, la lluna de mel de la Solidaritat Catalana es veuria truncada per la Setmana Tràgica, un episodi que restaria fixat en la memòria col·lectiva de les dretes catòliques com un punt d'inflexió en la seva relació amb els sectors populars i les forces republicanes i socialistes. Un final d'etapa i un punt d'inici en l'escalada de violència política i anticlerical que lluny de calmar-se, s'aniria agreujant en les següents dècades. Si a això hi afegim els anys de la Gran Guerra (que suposaren un fort impuls econòmic i alteraren profundament

les relacions de producció a bona part de la província de Barcelona), així com les polèmiques periodístiques i el debat públic al voltant dels afers internacionals, s'entén que molts catòlics catalans desenvolupessin una creixent sensació d'alerta. Aquesta percepció de vulnerabilitat política, alimentada per l'augment de la bel·licositat i la violència al carrer, acabaria reforçant una actitud defensiva i combativa dins d'aquests sectors, donant ales als Sometents i en una defensa de l'ordre catòlic i de la propietat privada contra els aliats del liberalisme.

Així mateix, la coneguda crisi de Vázquez de Mella i la publicació del manifest *A mis leales* per part de don Jaume, el 30 de gener de 1919 (on desautoritzava públicament la línia política seguida per la Comunió Tradicionalista i els seus òrgans de premsa durant els anys de la Gran Guerra) van aprofundir encara més la fragmentació de la cultura política catòlica. Aquesta ja es trobava debilitada per les tensions internes de-

rivades de les estratègies electorals, les lluites d'**egos** dins de la direcció carlina, la inestabilitat dels governs i la polarització entre simpatitzants germanòfils i aliadòfils.

En aquest context de descomposició, era qüestió de temps que apareguessin noves formacions paral·leles. El març de 1919, com a resultat directe de l'escissió liderada per Mella i de les desavinences amb altres sectors del jaumisme, es fundà el Partit Catòlic Tradicionalista.²⁹ De la mateixa manera, l'esgotament de les formes polítiques tradicionals i la necessitat de renovació del discurs catòlic en l'àmbit social afavoriren l'aparició d'altres iniciatives com el Partit Social Popular, fundat el desembre de 1922³⁰.

A misses dites, quan el lector llegeix sobre la trajectòria del tradicionalisme català de principis del segle XX, sembla inevitable concloure que el lideratge de Vázquez de Mella i el seu control sobre *El Correo Español* acabarien abocant el partit a l'escissió i a la divisió interna. Les circumstàncies personals, sumades a la rivalitat amb altres figures rellevants de la Comunió Tradicionalista, feren del fraccionalisme una dinàmica latent des de molt abans de la guerra europea de 1914. Les primeres disputes pel control del *Correo Español* i els conflictes personals per la direcció del moviment en foren una mostra anticipada³¹.

²⁹ Andrés Martín, Juan Ramón de (2000): *El cisma mellista. Obra citada*. pp. 165-166.

³⁰ Artola, Miguel (1977). *Partidos y programas políticos 1808-1936. Tomo I. Los partidos políticos*. Aguilar. Madrid. p. 544.

³¹ Andrés Martín, Juan Ramón de (2000): *El cisma mellista. Obra citada*. pp. 62-80.

Bibliografia

Arxius consultats

Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA).

Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, la casa de l'Ardiaca.

Biblioteca Virtual de Prensa Histórica.

Hemeroteca Digital. Biblioteca Nacional de España.

Prensa Catalana Digitalitzada.

Portal de Archivos Españoles (PARES).

Trencadís. Fons locals digitalitzats. Xarxa de Biblioteques Municipals.

Fons hemerogràfics

Amic del Poble (L').

Bandera Regional (La).

Correo Catalán (El).

Correo Español (El).

Trinchera (La).

Veü de Catalunya (La).

Bibliografía consultada

Andrés Martín, Juan Ramón de (2000): *El cisma mellista: historia de una ambición política*. Actas Editorial. Madrid.

Anguera, Pere (et al.) i Josep Maria Solé i Sabaté (dir.) (1992): *El carlisme i la seva base social*. Llibres de l'índex. Barcelona.

Anguera, Pere (1999): *El carlisme a Catalunya, 1827-1936*. Empúries. Barcelona.

Artola, Miguel (1977). *Partidos y programas políticos 1808-1936. Tomo I. Los partidos políticos*. Aguilar. Madrid.

Balcells, Albert, Joan B. Culla i Conxita Mir (1982): *Les eleccions generals a Catalunya de 1901 a 1923*. Fundació Jaume Bofill. Barcelona.

Blinkhorn, Martin (1979): *Carlismo y contrarrevolución en España. 1931-1939*. Crítica. Barcelona.

Botti, Alfonso (2008): *Cielo y dinero. El nacionalcatolicismo en España 1881-1975*. Madrid. Alianza Editorial.

Brea, Reynaldo de (o Barón de Artagán) (1913): *Príncipe heroico y soldados leales*. La Bandera Regional Imp. Barcelona.

Canal i Morell, Jordi (2000): *El carlismo. Dos siglos de contrarrevolución en España*. Madrid. Alianza.

Canal i Morell, Jordi (2006): *Banderas blancas, boinas rojas. Una historia política del carlismo, 1876-1939*. Madrid. Marcial Pons.

Canal i Morell, Jordi (2023): *Dios, patria y rey: Carlismo y guerras civiles en España*. Editorial Sílex. Madrid.

Cueva Merino, Julio de la (2000): «Católicos en la calle. La movilización de los católicos españoles, 1899-1923». Historia y política. Ideas, procesos y movimientos sociales. Núm. 3. pp. 55-80.

- Ealham, Chris (2005): *La lucha por Barcelona. Clase, cultura y conflicto 1898-1937*. Alianza Editorial. Madrid.
- Ferrer Dalmau, Melchor (1959): *Historia del tradicionalismo español. Tomo XXVIII. Carlos VII. Desde la terminación de la tercera guerra en 1876 hasta el fallecimiento de Carlos VII en 1909*. Editorial Católica Española SA. Sevilla.
- Ferrer Dalmau, Melchor (1960): *Historia del tradicionalismo español. Tomo XXIX. Jaime III. Desde su proclamación en junio de 1909 hasta su fallecimiento en octubre de 1931*. Editorial Católica Española SA. Sevilla.
- Fernández Escudero, Agustín (2014): «La contracelebración carlista del centenario de la Revolución Francesa». *Hispania Sacra*. Núm. 66 (134). pp. 661–687.
- Fernández Escudero, Agustín (2015): «La delegación carlista de Bartolomé Feliú y Pérez (1909-1912): ¿Partidario de una nueva sublevación tradicionalista?». *Studium*. Saragosa. Núm. 13.
- Fernández Escudero, Agustín (2015): *El marqués de Cerralbo. Una vida entre el carlismo y la arqueología*. La Ergástula. Madrid.
- Ferri Ruiz, Eduardo (2004): *El Catolicismo-social barcelonés y el reformismo social: el modelo de la Acción Social Popular, 1907-1916*. Tesis de Licenciatura. Universitat Autònoma de Barcelona.
- Font Homs, Pere (2023): *El conservadorisme dinàstic a Catalunya (1905-1914). Crònica d'una mort anunciada*. Tesis doctoral. Departament d'Història moderna i contemporània. Universitat Autònoma de Barcelona.
- González Cuevas, Pedro Carlos (2008): «Tradicionalismo, catolicismo y nacionalismo: la extrema derecha durante el régimen de la Restauración (1898-1930)». *Ayer: revista de historia contemporánea*. Madrid. Núm. 71.
- González Hernández, María Jesús (1990): *Ciudadanía y Acción. El conservadurismo maurista, 1907-1923*. Siglo XXI. Madrid.
- Izquierdo Ballester, Santiago (2008): «Significació política de Solidaritat Catalana». *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*. Núm. 19.
- Molas, Isidre (2009): *Els senadors carlins de Catalunya (1901-1923)*. Institut de Ciències Polítiques i Socials. Barcelona.
- Montero García, Feliciano (1983): *El primer catolicismo social y la Rerum Novarum en España (1889-1902)*. Editorial CSIC. Madrid.

- Montero García, Feliciano (2017): *El movimiento católico en España, 1889-1936*. Universidad de Alcalá, Servicio de Publicaciones. Alcalá de Henares.
- Moreno Luzón, Javier (2023): *El rey patriota. Alfonso XIII y la nación*. Galaxia Gutenberg. Barcelona.
- Riquer i Permanyer, Borja de (1972): «Les eleccions de la Solidaritat Catalana a Barcelona». *Recerques: Història, economia i cultura*. Núm. 2.
- Riquer i Permanyer, Borja de (1977): *Lliga Regionalista: la burgesia catalana i el nacionalisme, 1898-1904*. Edicions 62. Barcelona.
- Rubí i Casals, Maria Gemma i Francesc Espinet (eds.) (2008): *Solidaritat Catalana i Espanya*. Editorial Base. Barcelona.
- Rubí i Casals, Maria Gemma (2012): *Vots, electors i corrupció: Una reflexió sobre l'apatia a Catalunya (1869-1923)*. Abadia de Montserrat. Barcelona.
- Saura, Víctor (1998): *Carlins, capellans, cotoners i convergents. Història d'«El Correo Catalán» (1876-1985)*. Col·legi de Periodistes de Catalunya. Barcelona.
- Sevilla Benito, Francisco (2009): *Sociedad y regionalismo en Vázquez de Mella. La sistematización doctrinal del carlismo*. Actas Editorial. Madrid.
- Solà González, Roc (2024): *El moment Alomar i el procés nacionalitzador català, 1901-1931*. Tesi doctoral. Departament d'Història moderna i contemporània. Universitat Autònoma de Barcelona.
- Toledano González, Lluís Ferran i Maria Gemma Rubí (1995): «Boines i margarides: el carlisme i les cultures polítiques a la Catalunya contemporània». Solé i Sabaté, Josep Maria (coord.): *Literatura, cultura i carlisme: III Seminari sobre Carlisme*. Columna: Fundació Francesc Ribalta. Barcelona.
- Toledano González, Lluís Ferran (2001): *Entre el sermó i el trabuc. El carlisme català contra la revolució setembrina (1868-1872)*. Pagès editors. Lleida.
- Toledano González, Lluís Ferran (2004): *La muntanya insurgent. La tercera guerra carlina a Catalunya, 1872-1875*. Cercle d'Estudis Històrics i Socials. Girona.
- Toledano González, Lluís Ferran (2025): «Llanza i Esquivel, Rafael de. (Moià 1819 - 1893)». Riquer i Permanyer, Borja de (ed.). *Diccionari biogràfic de parlamentaris catalans (en premsa)*.

Toledano González, Lluís Ferran (2025): «Llanza i de Pignatelli, Manuel de. (Barcelona, 25 de gener de 1858 – Barcelona, 18 de juliol de 1927)». Riquer i Permanyer, Borja de (ed.). *Diccionari biogràfic de parlamentaris catalans (en premsa)*.

Torrents Juncà, Joan (2019): «El Jaumisme català. Partit, ideari i sociabilitat (1909-1931)». Montaña, Daniel i Josep Rafart (coord): *L'herència catalanista del carlisme: VI Simposi d'Història del Carlisme*. Centre d'Estudis d'Avià.

Urcelay Alonso, Javier (eds.) (2013): *Memorias políticas de M. Polo y Peyrolón (1870-1913): crisis y reorganización del carlismo en la España de la Restauración*. Biblioteca Nueva. Madrid.

VAA (1935): *Album histórico del carlismo. Centenario del Tradicionalismo español. 1833-1933-35*. Vol. I i II. Gràfiques Ribera. Barcelona.

VAA (1995): *200 anys de premsa diària a Catalunya*. Fundació Caixa de Catalunya, Arxiu Històric de la Ciutat, Col·legi de Periodistes de Catalunya. Barcelona.

Winston, Colin M. (1989): *La clase trabajadora y la derecha en España. 1900-1936*. Editorial Cátedra. Madrid.

Amb la col·laboració de:

